

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΒΙΒΛΙΩΝ

Erich Heintel, *Gesammelte Abhandlungen*. Bände 1 und 2. (= Zur Fundamentalphilosophie I und II). Stuttgart — Bad Cannstatt, Frommann — Holzboog Verlag, 1988, τόμος 1 σελ. 469, τόμος 2 σελ. 451.

Ο καθηγητής Erich Heintel, ο επιφανέστερος φιλόσοφος της σημερινής Αυστρίας, θεωρεί ως κύριο έργο της σύγχρονης φιλοσοφίας τη σύνδεση οντολογίας και υπερβατολογικής φιλοσοφίας, τονίζει όμως ότι αυτή ή σύνδεση δεν μπορεί να είναι ούτε άμεση και γραμμική, ούτε αναγωγική, ούτε ταυτοποιητική. Οι δύο πρώτοι τόμοι της συλλογής των μελετών του, οι οποίοι είναι αφιερωμένοι στη θεμελιώδη φιλοσοφία, μάς επιτρέπουν να διαπιστώσουμε σε ποιά κατεύθυνση βρίσκεται ή λύση την οποία προτείνει ο ίδιος. Οι μελέτες που περιέχονται σε αυτούς τους τόμους έχουν συστηματικό χαρακτήρα, διότι ακόμη και οι βιβλιοκρισίες καταλήγουν σε θέσεις που απορρέουν από τό πρόγραμμα της θεμελιώδους φιλοσοφίας, όπως δείχνουν π.χ. οι βιβλιοκρισίες για τό έργο του B. Liebrucks *Sprache und Bewusstsein* (τόμ. 2, σελ. 143-189) ή για όρισμένα βιβλία από τη Γερμανική Λαϊκή Δημοκρατία, τά όποια πραγματεύονται τό πρόβλημα του «όργανικού» από τη σκοπιά της φιλοσοφίας της φύσης (τόμ. 2, σελ. 229-241). Άρκετές μελέτες είναι αφιερωμένες σε ένα συστηματικό πρόβλημα που αναπτύσσεται σε κριτική διαφοροποίηση από τις λύσεις όρισμένων φιλοσόφων, όπως π.χ. οι μελέτες «Τό πνεύμα στην όλότητα της ψυχής κατά τόν Άριστοτέλη» (τόμ. 1, σελ. 274-283), «Ο Kant και ή analogia entis» (τόμ. 1, σελ. 166-171), «Ο άθειστικός άνθρωπισμός του Jean Paul Sartre και ή μεταφυσική της νεώτερης εποχής» (τόμ. 1, σελ. 29-68). Άλλες μελέτες έχουν άυστηρώς συστηματικό χαρακτήρα, όπως π.χ. οι μελέτες «Η σύσταση του άντικειμένου και ή γλωσσική κοσμολόγία» (τόμ. 1, σελ. 252-262), «Έπιστήμη και άλήθεια, έπιστήμη και έλευθερία» (τόμ. 1, σελ. 447-466), «Τό θεμελιώδες φιλοσοφικό πρόβλημα της υπερβατολογικής φιλοσοφίας και της φιλοσοφίας της φύσης» (τόμ. 2, σελ. 337-355), «Υπερβατολογικός ιδεαλισμός και έμπειρικός ρεαλισμός. Τό πρόβλημα της ένθάδε όσης υπερβατολογικότητας» (τόμ. 2, σελ. 356-372). Όπως αναφέρει ο συγγραφέας στον πρόλογο (τόμ. 1, σελ. 7), οι μελέτες που περιλαμβάνονται σε αυτούς τους τόμους ανήκουν στη θεωρητική φιλοσοφία και ασχολούνται με προβλήματα της φιλοσοφίας της φύσης, της υπερβατολογικής φιλοσοφίας και της φιλοσοφίας της γλώσσας.

Η θεμελιώδης φιλοσοφία του Heintel διακρίνεται τόσο από τη θεμελιώδη φιλοσοφία του Glockner όσο και από τη θεμελιώδη οντολογία του Heidegger. Οι λίγες αναφορές στον Glockner επιτρέπουν τη διαπίστωση ότι ο Heintel διαφοροποιείται από τόν τρόπο με τόν όποιο ο Glockner προσπαθεί να υπερβεί τόν Hegel (τόμ. 2, σελ. 185), πάντως όμως αναγνωρίζει τη συνεισφορά του Glockner π.χ. στη διατύπωση του προβλήματος της άτομικότητας (τόμ. 2, σελ. 31). Γενικώς οι δρόμοι τους είναι διαφορετικοί, διότι μεταξύ άλλων τοποθετούν σε διαφορετικά σημεία την ένταση και τη σύνδεση οντολογίας και υπερβατολογικής φιλοσοφίας. Ο Glockner τίς τοποθετεί στη φιλοσοφία του Hegel, την

όποια επιδιώκει να υπερβεί με έγελιανά επιχειρήματα, ενώ ο Heintel τις εντοπίζει ήδη στην αντιπαράθεση του Fichte και του Schelling, αναγνωρίζει τη σημασία του αϊτήματος του Schelling για τη συμπλήρωση της υπερβατολογικής φιλοσοφίας με μία φιλοσοφία της φύσης, διαφωνεί όμως με τη λύση που έδωσε ο Schelling με τη φιλοσοφία της ταυτότητας (βλ. π.χ. τόμ. 2, σελ. 345-349). Υπό όρισμένες προϋποθέσεις θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο Heintel συνεχίζει με κριτικό τρόπο το πρόγραμμα του Schelling, αλλά αυτή η διαπίστωση ίσως είναι κάπως απλουστευτική. Η θεμελιώδης φιλοσοφία του Heintel διαφέρει ριζικώς και από τη θεμελιώδη όντολογία του Heidegger, όπως η τελευταία έχει διατυπωθεί στο έργο «Είναι και χρόνος». Ο Heintel παρατηρεί ότι αυτή η θεμελιώδης όντολογία που είχε και υπερβατολογική χροιά, χρειάζονταν αναθεώρηση, διότι δεν επέτρεπε τη θετική ανάπτυξη του ιδιαίχοντος τρόπου του Είναι, ο όποιος χαρακτηρίζει τη ζωή. Σύμφωνα με τον Heintel ο Heidegger την αναθεώρησε, χωρίς όμως να δώσει λύση σε όλα τα προβλήματα (τόμ. 2, σελ. 353).

Οι μελέτες των δύο τόμων μās επιτρέπουν να ανασυγκροτήσουμε τις βασικές γραμμές του προγράμματος της θεμελιώδους φιλοσοφίας του Heintel. Σύμφωνα με τον Heintel σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της φιλοσοφίας έχουν γίνει πολλές δοκιμές για τη διατύπωση μίας θεμελιώδους φιλοσοφίας, δηλαδή μίας βασικής θεωρίας της πραγματικότητας και της γνώσης (τόμ. 1, σελ. 129). Οι δύο κύριες κατευθύνσεις που προσπάθησαν να δώσουν λύση στο θεμελιώδες φιλοσοφικό πρόβλημα ήσαν η όντολογία ως φιλοσοφία του Είναι, η όποια εκπροσωπείται κυρίως από τον Άριστοτέλη, και η νεώτερη υπερβατολογική φιλοσοφία ως φιλοσοφία της διαμεσολάβησης, που εκπροσωπείται κυρίως από τον Kant (τόμ. 1, σελ. 11). Στη φιλοσοφία του Kant η όντολογία φτάνει σε ριζική κρίση, διότι ο Kant με την κριτική του στην παραδοσιακή μεταφυσική απορρίπτει τό όντολογικώς γενικό. Ο ίδιος ο Kant όμως δεν λύνει τό πρόβλημα για τη σχέση του εγώ προς τη φύση, διότι μεταξύ άλλων διαχωρίζει τό υπερβατολογικό από τό έμπειρικό εγώ. Βεβαίως η κρίση της όντολογίας είναι παλαιότερη και αρχίζει σχεδόν με την εμφάνιση του χριστιανισμού, διότι η νέα αντίληψη για την έλευθερία και για τη συνείδηση δεν μπορεί να ένταχθεί στην παλιά όντολογία. Οι προτάσεις που έγιναν για τη σύνδεση άριστοτελισμού και υπερβατολογικής φιλοσοφίας δεν είναι ικανοποιητικές, διότι σύμφωνα με τον Heintel συχνά οδήγησαν και σε σύντηξη όντολογικού και υπερβατολογικού επιπέδου, όπως συνέβη π.χ. με την έγελιανή έννοια της έννοιας (τόμ. 2, σελ. 351). Εφόσον και η όντολογία και η υπερβατολογική φιλοσοφία κατέληξαν σε άπορίες, η λύση του προβλήματος δεν μπορεί να τοποθετηθεί μονοσήμαντα στη μία ή στην άλλη κατεύθυνση, μπορεί όμως να προσδιορισθεί που βρίσκεται η άφετηρία για τη λύση του προβλήματος. Σύμφωνα με τον Heintel η άφετηρία βρίσκεται στην υπερβατολογική φιλοσοφία, διότι η τελευταία έχει άσκήσει βάσιμη κριτική στην όντολογία και διότι εκπροσωπεί τη σύγχρονη και τη σημερινή συνείδηση της φιλοσοφίας για τό θεμελιώδες πρόβλημα. Η διαλεκτική σύνδεση, η διαμεσολάβηση όντολογίας και υπερβατολογικής φιλοσοφίας στηρίζεται σε μία μή γραμμική λογική, δηλαδή σε μία διαλεκτική των διαφορών. Αν και αυτή η είδική θεωρία δεν αναπτύσσεται διεξοδικά στις μελέτες των δύο τόμων, παρά ταύτα τα βασικά στοιχεία της αναφέρονται πολύ συχνά. Οι θεμελιώδεις φιλοσοφικές διαφορές είναι η όντολογική (συναφής προς τη μεταφυσική της μορφής) και η υπερβατολογική (συναφής προς τη μεταφυσική του εγώ). Η όντολογική διαφορά είναι είτε όντική και αναφέρεται στη διάκριση του φαινομένου και αυτού που υπόκειται στο φαινόμενο είτε καθαυτό όντολογική και αναφέρεται στη διάκριση αρχής (θεμελίου) και εκείνου που θεμελιώνεται (βλ. τόμ. 2, σελ. 420). Η υπερβατολογική διαφορά αναφέρεται στη διάκριση του αντικειμένου και αυτού που δεν είναι αντικείμενο και που συγχρόνως κατευθύνεται προς τα αντικείμενα, αναφέρεται δηλαδή στη διάκριση «αντικειμενικού και νοηματικού» στοιχείου (βλ. π.χ. τόμ. 1, σελ. 294). Αυτό τό λογοειδές στοιχείο είναι και η όλότητα της διαμεσολάβησης μεταξύ των δύο στοιχείων και γι' αυτό

ή υπερβατολογική διαφορά είναι και η διαφορά της διαμεσολάβησης (βλ. π.χ. τόμ. 2, σελ. 46-47). Ο Heintel αποδίδει την προτεραιότητα στην υπερβατολογική διαφορά, ενώ συγχρόνως χρησιμοποιεί αυτές τις δύο θεμελιώδεις φιλοσοφικές διαφορές για να εκθέσει τις απορίες και τα ανοιχτά ερωτήματα της όντολογίας και της υπερβατολογικής φιλοσοφίας και για να προβεί σε κριτική αποτίμηση των λύσεων που προτάθηκαν έως τώρα. Ο ίδιος ύστερα από διερεύνηση αυτών των αποριών καταλήγει και σε μία φιλοσοφική έννοια του ανθρώπου ως της «ένθάδε ούσης υπερβατολογικότητας» (βλ. κυρίως τόμ. 2, σελ. 356-372). Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος δεν είναι καθαρό και άμιγές πνεύμα, αλλά είναι ένα πραγματικό έμβιο όν που ως υποκείμενο συνιστά την πραγματικότητα και στοχάζεται τις μορφές διαμεσολάβησης. Έτσι ο άνθρωπος ως ουσία και συνάμα υποκείμενο είναι η διαμεσολάβηση των διαμεσολαβήσεων. Όλη αυτή η προβληματική συνδέεται με τη γλώσσα, διότι η γλώσσα δεν είναι μόνον όργανο, αλλά έχει και συστατική και συγκροτητική λειτουργία κατά τη δημιουργία του κοσμοειδώλου και κατά τη διακρίβωση της διαμεσολάβησης (βλ. π.χ. τόμ. 1, σελ. 252-262). Η φιλοσοφία της γλώσσας και η κριτική της γλώσσας είναι αναπόσπαστες από τη θεμελιώδη φιλοσοφία.

Οί παραπάνω έπισημάνσεις δεν έξαντλούν βεβαίως τόν πλοῦτο των προβλημάτων και την πολυμορφία των επιχειρημάτων που περιέχονται στις μελέτες του φιλοσόφου Heintel. Στις μελέτες του αναπτύσσονται και θέματα λογικής, φιλοσοφίας της θρησκείας, φιλοσοφικής θεολογίας, φιλοσοφίας της έπιστήμης. Έξάλλου ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συστηματική αποτίμηση όρισμένων από τα προβλήματα που έθεσαν οι άρχαιοι έλληνες φιλόσοφοι. Πάντως οι σύντομες αναφορές στα βασικά σημεία της φιλοσοφίας του Heintel μās έπιτρέπουν να αναγνωρίσουμε τη συμβολή του στο σύγχρονο προβληματισμό. Ο Heintel δεν συμερίζεται την άπατηλή εύφορία ή και την ανακούφιση των «φιλοσόφων των τελευταίων ήμερών», οι όποιοι κηρύσσουν τό τέλος της μεταφυσικής, αλλά προβάλλει με κριτική νηφαλιότητα τη σοβαρότητα των προβλημάτων που έθεσε ή μεταφυσική αλλά δεν τά έλυσε, και διαβλέπει στα κηρύγματα για τό τέλος της μεταφυσικής μία νέα έξαρση της μεταφυσικής. Χωρίς ό φιλόσοφος Heintel να άρνείται την κρίση της νεωτερικότητας, δεν πιστεύει στην έξάντληση των δυνατοτήτων της νεωτερικότητας. Η θεμελιώδης φιλοσοφία των διαφορών άποτελεί μία σημαντική πρόταση ως διαλεκτική των διαφορών, ή όποια δεν οδηγεί σε ταυτοποιητικές άρσεις και συγχρόνως δεν κάνει παραχωρήσεις στο πνεύμα της εποχής. Διότι τό τελευταίο είναι τό πνεύμα των μερικοτήτων, τό όποιο δεν άναζητεί κάποιο γενικό προσδιοριστικό στοιχείο της πράξης και του νοήματος της ανθρώπινης ζωής.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ελένη Α. Κολλυροπούλου, Τάσου Μπουγά: *Αναζητήσεις. Φιλοσοφικά δοκίμια*, Ρέθυμνο 1988, σ. 382.

Το έργο του αναπλ. καθηγητού Τάσου Μπουγά *Αναζητήσεις. Φιλοσοφικά δοκίμια* άποτελεί, όπως και ο υπότιτλος δηλώνει ένα σύνολο δώδεκα δοκιμίων, τα όποια «εκτείνονται χρονικά σε μια περίπου δεκαπενταετία» (σελ. 11). Τα δοκίμια αυτά θεματικά είναι ανομοιογενή, όμως, όπως ο συγγραφέας υποστηρίζει «σε ένα δεύτερο επίπεδο... διέπονται από μερικές μείζονες ιδέες, που συνιστούν κατά κάποιο τρόπο τις ενοποιούσες